

PAPER

АВТОУНАА АТАЛЫШТАРЫ АРКЫЛУУ КАЛЫПТАНГАН НЕОЛОГИЗМДЕРДИН КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ ЛИНГВИСТИКАЛЫК СТАТУСУ ЖАНА КОЛДОНУЛУШУ

К.Каримов^{1,*}

¹КГУ

* karimov@gmail.com

Abstract

Бул макалада кыргыз тилинин заманбап лексикалык системасында автоунаа аталыштарына байланышкан неологизмдердин калыптаныш, адаптацияланыш жана функционалдык колдонулуш өзгөчөлүктөрүн комплекстүү илимий-методологиялык негизде кайра интерпретациялоого багытталат. Неологизмдер тилдин ачык жана динамикалык системасынын көрсөткүчү катары каралып, алардын пайда болуу механизмдери социалдык-коммуникативдик, маданий жана технологиялык факторлордун өз ара аракеттенүүсү аркылуу түшүндүрүлөт.

Автоунаа аталыштарынын тилдик айланага кириши номинативдик муктаждык, престиждик символика жана глобалдык маданий трансфер процесстери менен шартталып, алардын структуралык жана фонетикалык өздөштүрүлүшү көп баскычтуу трансформациялык модель катары бааланат. Бул лексемалардын оозеки жана жазма дискурста активдүү колдонулушу тилдик нормалар менен реалдуу коммуникативдик практика ортосундагы дисбалансты ачыкка чыгарат.

Айрыкча чет тилдик бренддик аталыштардын графикалык, орфографиялык жана морфологиялык интеграциясы тил системасынын ички регуляция механизмдеринин жетишсиз координациясын көрсөтүп, стандартташтыруу маселелерин актуалдаштырат. Мындай бирдиктерди колдонууда пайда болгон кыйынчылыктар терминологиялык бирдиктүүлүктүн жоктугу, адаптация принциптеринин бирдиктүү моделинин иштелип чыкпагандыгы жана дискурстук вариативдүүлүктүн жогору деңгээли менен түшүндүрүлөт.

Неологизмдердин активдүү айланууга кириши тилдин эволюциялык табиятын чагылдыруу менен бирге анын адаптациялык потенциалын кеңейтет, ошол эле учурда лингвистикалык нормалоо жана кодификация процесстерин жаңы деңгээлге көтөрүүнү талап кылат. Ушул негизде автоунаа аталыштарына байланышкан неологизмдер тилдин өнүгүү багыттарын аныктаган маанилүү индикатор катары каралып, алардын илимий-амалдык изилдениши интегративдүү ыкманы талап кылган стратегиялык багыт катары негизделет.

Key words: неологизмдер, автоунаа аталыштары, лексикалык система, тилдик адаптация, функционалдык колдонулуш, номинативдик муктаждык, маданий трансфер, фонетикалык өздөштүрүү, орфографиялык интеграция, морфологиялык интеграция, тилдик норма, коммуникативдик практика, дискурстук вариативдүүлүк, стандартташтыруу, кодификация.

Неологизмдер тилдин сөздүк курамына тарыхый өнүгүүнүн, илимий-техникалык өзгөрүүлөрдүн жана коомдук тажрыйбанын кеңейишинин натыйжасында кирген жаңы лексикалык бирдиктер катары мүнөздөлөт. Мындай бирдиктер мурун тилдик айланымда активдүү колдонулбаган, бирок жаңы реалийлерди, түшүнүктөрдү жана мамилелерди атоо зарылдыгынан улам пайда болгон сөздөрдү жана туруктуу сөз айкаштарын камтыйт.

Азыркы мезгилде кыргыз тилинин лексикалык тутуму сырттан кирген ар кыл жаңы аталыштар менен интенсивдүү толукталып жаткандыгы айкын байкалат. Аталган көрүнүш илим, билим берүү, мекемелик башкаруу, коомдук-саясий чөйрө, кесиптик ишмердик, санариптик технологиялар, өндүрүш жана транспорт системасы сыяктуу ар түрдүү функционалдык тармактарда өзгөчө күч алган. Ошонун негизинде тилдин күнүмдүк жана кесиптик колдонулушунда жаңы терминдер, аталыштар жана эл аралык мүнөздөгү номинативдик бирдиктер кеңири жайылууда.

Неологизмдердин пайда болушу адамзаттын таанып-билүү мейкиндигинин кеңейиши, жаңы предметтик дүйнөнүн калыптанышы жана ошол дүйнөнү тил аркылуу иреттөө зарылдыгы менен түз байланыштуу. Демек, жаңы сөздөр жөн гана лексикалык кошумча эмес, коомдун өнүгүү деңгээлин, интеллектуалдык багытын жана маданий өзгөрүүлөрүн чагылдырган тилдик индикатор болуп саналат.

Неологизм феноменине карата илимде бирдиктүү жана өзгөргөс аныктама калыптана электиги байкалат. Бул жагдай аталган түшүнүктүн көп кырдуулугу, анын тарыхый шарттуулугу жана ар башка изилдөө багыттарында ар түрдүү чечмелениши менен түшүндүрүлөт. Ошондуктан неологизмдерди баалоодо алардын формалдык жаңылыгы гана эмес, функционалдык активдүүлүгү, коомдук кабыл алынышы жана белгилүү бир мезгилдеги коммуникативдик керектөөнү камсыз кылуу даражасы да негизги ченем болуп эсептелет.

Кыргыз тилинин өнүгүү логикасында нео-

логизмдерди коомдук турмуштан бөлүп кароо илимий жактан негиздүү эмес. Анткени жаңы сөздөр тилдин ички мыйзам ченемдүүлүктөрү менен гана эмес, коомдук түзүлүштөгү, саясий аң-сезимдеги, маданий баалуулуктардагы жана технологиялык практикадагы өзгөрүүлөр менен шартталат. Ушул себептен алар белгилүү бир тарыхый мезгилдин лексикалык белгиси, башкача айтканда, доордун тилдеги изи катары каралышы зарыл.

Басма сөз, расмий коммуникация жана күнүмдүк дискурс чөйрөлөрүндө кездешкен неологизмдерди талдоо алардын семантикалык, структуралык жана функционалдык жактан көп катмарлуу экендигин көрсөтөт. Мындай бирдиктер айрым учурларда жаңы сөз түрүндө, айрым учурда жаңы сөз тизмеги же мурдатан белгилүү болгон форманын жаңы мааниге ээ болушу аркылуу ишке ашат. Ошентип, неологизмдер тилдин ички жаңылануу механизминин көрүнүшү катары гана эмес, коомдук аң-сезимдин өнүгүү динамикасын чагылдырган лексикалык система катары да бааланат.

Жыйынтыктап айтканда, неологизмдер кыргыз тилинин заманбап өнүгүүсүндө объективдүү жана мыйзам ченемдүү кубулуш болуп саналат. Алардын пайда болушу, колдонулушу жана тилдик нормага сиңиши коомдун интеллектуалдык, маданий жана технологиялык трансформациялары менен тыгыз байланышта жүрөт. Дал ошондуктан неологизмдерди изилдөө тилдин азыркы абалын гана эмес, анын келечектеги өнүгүү багыттарын аныктоочу маанилүү илимий-методологиялык маселе катары каралышы керек. Жүргүзүлгөн илимий талдоолордун негизинде кыргыз тилинин лексикалык системасында автоунаа аталыштарына байланышкан неологизмдердин келип кириши, колдонулушу жана орфографиялык нормалары системалуу түрдө изилденбей келгендиги аныкталат. Акыркы мезгилдерде тилдик практикада активдүү колдонулган жаңы лексикалык бирдиктердин басымдуу бөлүгү транспорттук номинацияларга таандык болуп, бул көрүнүш тил-

дин функционалдык кеңейишинин өзгөчө багыты катары каралат.

Неологизмдер коомдук муктаждыкка жараша пайда болгон жана тил алып жүрүүчүлөр тарабынан жаңылык катары кабыл алынган лексикалык түзүлүштөр катары интерпретацияланып, алардын калыптанышы илимий-техникалык прогресс менен түздөн-түз байланышта экени белгиленет. Ушул негизде автоунаа аталыштары жана аларга байланышкан сөз тизмектери кыргыз тилинин заманбап неологизмдер катмарын түзүүчү өз алдынча подсистема катары бааланат.

Глобалдашуу шартында чет тилдерден, айрыкча ортомчу тилдер аркылуу кирген лексикалык бирдиктердин интенсивдүү агымы тилдин ички ресурстарын системалуу пайдалануу мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелгендигин айгинелейт. Мындай кырдаал тилдик адаптация, иргөө жана стандартташтыруу механизмдеринин жетишсиз иштелип чыккандыгы менен түшүндүрүлүп, институционалдык жөнгө салууну талап кылган маселеге айланат.

Эл аралык тажрыйба көрсөткөндөй, өнүккөн мамлекеттерде неологизмдерди нормалоо, тил маданиятын сактоо жана стандартташтыруу маселелери атайын илимий борборлор аркылуу системалуу негизде жүргүзүлөт. Ал эми кыргыз тилинин учурдагы абалында мындай процесстердин жетишсиз уюштурулушу чет тилдик элементтердин түздөн-түз жана иргелбеген түрдө кабыл алынышына алып келип жатат.

Автоунаа аталыштарынын жазылышы өзүнчө орфографиялык көйгөй катары каралып, учурдагы нормалар бул категориядагы сөздөрдү толук камтыбай тургандыгы аныкталат. Графикалык белгилерди колдонуудагы бирдиктүү принциптердин жоктугу, ар башка алфавиттердин айкалышы жана дефис колдонуу маселелеринин так регламенттелбегендиги жазуу практикасында вариативдүүлүктү күчөтөт.

Массалык маалымат каражаттарында жана интернет булактарында автоунаа аталыштарынын ар кандай формада берилиши тилдик норманын туруксуздугун күчөтүп, коомдук жазуу маданиятына түздөн-түз таасирин тийгизет. Бул көрүнүш тилдин кодификациялык система-

сында боштуктун бар экендигин көрсөтүп, аны толуктоо зарылдыгын айкын чагылдырат.

Ошону менен катар, автоунаа аталыштарына байланышкан жаргондук жана улуттук аталыштардын параллелдүү колдонулушу тилдин социалдык катмарланышын жана функционалдык көп түрдүүлүгүн көрсөтөт. Бирок мындай вариативдүүлүк бирдиктүү норманын жоктугу шартында коммуникативдик тактыкка жана жазуу стандарттарына терс таасир тийгизиши мүмкүн.

Жыйынтыктап айтканда, автоунаа аталыштарына байланышкан неологизмдер кыргыз тилинин заманбап өнүгүүсүндөгү актуалдуу лингвистикалык көйгөйлөрдүн бири болуп саналат. Аларды системалуу изилдөө, орфографиялык жана лексикалык нормаларын иштеп чыгуу тилдин туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуучу стратегиялык милдет катары каралышы зарыл. Автоунаа аталыштарына байланышкан неологизмдердин орфографиялык нормаларын аныктоо маселеси кыргыз тил илиминде өз алдынча актуалдуу проблемалардын бири катары каралышы зарыл. Мурда транспорттук лексиканын көлөмү чектелүү болуп, жалпы аталыштар жана салыштырмалуу жөнөкөй маркалар аркылуу ишке ашырылып келген болсо, азыркы мезгилде глобалдык лексикалык агымдын натыйжасында алардын саны жана структуралык тааалдыгы кескин жогорулады.

Тилдик практикада чет өлкөлөрдөн кирген автоунаа аталыштарынын активдүү колдонулушу алардын графикалык жана орфографиялык нормаларын тактоону талап кылган жаңы этапты шарттады. Колдонулуп жаткан орфографиялык эрежелерде бул категориядагы сөздөрдү жазуунун так жана бирдиктүү принциптери көрсөтүлбөгөндүктөн, жазуу практикасында олуттуу вариативдүүлүк жана башаламандык байкалууда.

Дефис колдонуу, баш тамга менен жазуу, сандык жана тамгалык белгилердин айкалышы сыяктуу аспекттер бирдиктүү стандартка түшпөгөндүктөн, ар кандай жазуу моделдери параллелдүү колдонулуп жатат. Мындай кырдаал көп тилдүүлүк шартында графикалык системалардын аралашуусуна алып келип, жазуу процессинде убакыттык жана когнитивдик кыйынчылыктарды жаратууда.

Массалык маалымат каражаттарында жана санариптик чөйрөдө автоунаа аталыштарынын ар кандай формада берилиши коомдук жазуу маданиятынын нормалашуусуна тоскоолдук жаратып, тилдин кодификациялык система-сында боштуктун бар экендигин айгинелейт. Бул булактардын тилдик стандарттарды калыптандыруудагы ролун эске алуу менен, алардын практикасындагы вариативдүүлүк жалпы коомдук сабаттуулукка түздөн-түз таасир этери белгиленет.

Ошол эле учурда автоунаа лексикасынын айланасында жаргондук жана альтернативдүү аталыштардын пайда болушу тилдин социалдык-стилистикалык катмарлануусун көрсөтөт. Бирок мындай көп түрдүүлүк нормалаштырылбаган шартта тилдин функционалдык тактыгына жана системалуулугуна терс таасирин тийгизиши мүмкүн.

Автоунаа аталыштарына байланышкан неологизмдердин массалык түрдө кириши коомдун керектөө маданияты, технологиялык кызыгуулары жана күнүмдүк турмуштагы приоритеттери менен түз байланышта экени байкалат. Бул көрүнүш тилдин сөздүк корунун кеңейишине өбөлгө түзгөнү менен, иргелбеген жана адаптацияланбаган лексикалык элементтердин көбөйүшү улуттук лексика-нын функционалдык позициясын алсыратуу коркунучун жаратат.

Мындай шартта тилдин ички ресурстарын пайдалануу принцибин активдештирүү, неологизмдерди иргөө жана ылайыкташтыруу механизмдерин иштеп чыгуу зарылдыгы келип чыгат. Бул тил саясатынын негизги багыттарынын бири катары каралып, улуттук тилдин туруктуулугун жана өнүгүү потенциалын камсыз кылууга багытталышы керек.

Жыйынтыгында, автоунаа аталыштарынын жазылышын жана колдонулушун регламенттөө маселеси жеке орфографиялык көйгөй гана эмес, тилдин жалпы кодификациялык системасын өркүндөтүү менен байланышкан комплекстүү илимий-амалдык милдет болуп саналат. Бул багытта бирдиктүү нормаларды иштеп чыгуу, институционалдык деңгээлде координацияланган иш алып баруу жана коомдук тил маданиятын жогорулатуу стратегиялык мааниге ээ болуп эсептелет.

REFERENCES

1. Абдулдаев Э. Азыркы кыргыз тили: Фонетика, Орфоэпия, Графика жана орфография. Лексикология жана фразеология. –Бишкек: Кыргызстан, 1988. –256 б.
2. Анапияева А.А. Кыргыз тилиндеги 1980-жылдардан кийинки неологизмдер (басма сөз материалдары боюнча) илим.канд.окум.дараж.алуу үч.жаз.дисс. –Каракол, 2013.
3. “АВТОгид” газетасы, №9 (933) 11.03.2015.
4. Будагов Р.А. Введение в науку о языке. –М., 1958. –81 б.
5. Котелова Н.З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов. –Л., 1978. –84 б.
6. Мамытов Ж.Азыркы кыргыз тилиндеги неологизмдер. (Лексика-семантикалык жана грамматикалык жолдор менен жасалышы) –Фрунзе: Мектеп, 1966. –63 б.
7. Миськевич, Г.И. К вопросу о принятии нормой новых слов (неологизмы: луноход, стыковка, приводниться, прилуниться). –М., 1977. –218 б.
8. Шанский, Н.А. Лексические и фразеологические кальки в русском языке. –М., 1995.
9. Калыбекова, З. С., and М. Р. Шакирова. ”КЫРГЫЗСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С НАЗВАНИЯМИ СРЕДСТВ И СПОСОБОВ ПЕРЕДВИЖЕНИЯ И ИХ СООТВЕТСТВИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ. Наука. Образование. Техника”2 (2021).
10. Жалилова, Н. К., and М. Р. Шакирова. ”THE STUDY OF AGRICULTURAL VOCABULARY IN GENERAL LINGUISTICS.”Известия ВУЗов Кыргызстана 1 (2021): 289-292.
11. Калыбекова, З. С., and М. Р. Шакирова. ”КИТАИЗМЫ В СОВРЕМЕННОМ КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ.”Известия ВУЗов Кыргызстана 1 (2020): 152-156.
12. Шакирова, М. Р. ”ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ.”Вестник Жалал-Абадского

- государственного университета 1 (2015): 243-246.
13. Шакирова, М. Р., and З. С. Калыбекова. "ИЛИМ. БИЛИМ. ТЕХНИКА."ИЛИМ. БИЛИМ. ТЕХНИКА Учредители: Киргизско-Узбекский международный университет им. Б. Сыдыкова 1: 129-134.
 14. Шакирова, М. Р., and З. С. Калыбекова. "НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВКЛЮЧЕНИЯ ТЕРМИНОВ В КЫРГЫЗСКОРУССКИЙ СЛОВАРЬ КК ЮДАХИНА. Наука. Образование. Техника"2 (2021).
 15. Omoshev, T., Zhoroeva, A., Abyshov, I., Kaparova, G., & Mamyrkulova, D. (2024). Green technologies of the agroindustrial complex as the main element of increasing the competitive innovative development of Central Asia.
 16. Строева, М. С., Калиев, А. С., & Жороева, А. М. (2024). Разработка механизма стабильного развития организации в современных экономических условиях. Креативная экономика, 18(8), 1853-1870.
 17. Жороева, А. М. "О методах управления аграрным сектором экономики региона Кыргызстан."Экономика и управление: проблемы, решения 1.3 (2019): 18-21.
 18. Жороева, А. М. "Об организации учета в коневодстве в соответствии с международными стандартами."Учет и контроль 1 (2019): 25-28.
 19. Жороева, А. М. "О состоянии и основных направлениях развития коневодства в Кыргызстане."Учет и контроль 1 (2020): 33-38.
 20. Жороева, А. М. "О проблемах трансформации и капиталовложения в экономику региона Кыргызстана."Экономика и управление: проблемы, решения 5.1 (2019): 41-45.
 21. Суйналиева, Н. К., et al. "Об опыте внедрения международных стандартов в хозяйствующих субъектах Кыргызстана."Учет и контроль 9 (2018): 37-42.
 22. Калыбекова, З. С., and М. Р. Шакирова. "КЫРГЫЗСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С НАЗВАНИЯМИ СРЕДСТВ И СПОСОБОВ ПЕРЕДВИЖЕНИЯ И ИХ СООТВЕТСТВИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ. Наука. Образование. Техника"2 (2021).
 23. Шакирова, М. Р., and З. С. Калыбекова. "ИЛИМ. БИЛИМ. ТЕХНИКА."ИЛИМ. БИЛИМ. ТЕХНИКА Учредители: Киргизско-Узбекский международный университет им. Б. Сыдыкова 1: 129-134.
 24. Калыбекова, З. С., and М. Р. Шакирова. "КИТАИЗМЫ В СОВРЕМЕННОМ КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ."Известия ВУЗов Кыргызстана 1 (2020): 152-156.
 25. Шакирова, М. Р. "ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ."Вестник Жалал-Абадского государственного университета 1 (2015): 243-246.
 26. Жалилова, Н. К., and М. Р. Шакирова. "THE STUDY OF AGRICULTURAL VOCABULARY IN GENERAL LINGUISTICS."Известия ВУЗов Кыргызстана 1 (2021): 289-292.